

Особливості створення культурологічно орієнтованого середовища в контексті професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи

Н. І. Гречаник

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
Corresponding author. E-mail: NGrech@i.ua

Paper received 26.02.20; Accepted for publication 21.03.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2020-227VIII91-03>

Анотація. Автор статті аналізує особливості створення культурологічно орієнтованого середовища в закладах вищої освіти, що здійснюють професійну підготовку учителів початкової школи. Зокрема вона досліджує змістові аспекти професійної підготовки майбутніх педагогів, значення окремих дисциплін для формування культурологічно орієнтованого середовища, а також роль і місце педагогічних практик, науково-дослідницької діяльності в цьому процесі. Автор наголошує на необхідності залучення студентів до активної творчої діяльності в межах виховної роботи закладу вищої освіти, а також характеризує значення інтегрованих навчальних проєктів для формування комплексних культурологічних знань.

Ключові слова: майбутні вчителі початкової школи, культурологічно орієнтоване середовище, професійна підготовка, заклади вищої освіти, навчальні дисципліни.

Вступ. Відповідно до Концепції «Нова українська школа», широкі можливості для особистісної самореалізації і розвитку творчого потенціалу в процесі навчальної і професійної діяльності може забезпечити загальнокультурна грамотність особистості, яку розглядають, як здатність розуміти твори мистецтва, формувати власні мистецькі смаки, самостійно виражати ідеї, досвід та почуття за допомогою мистецтва. Ця характеристика передбачає, насамперед, глибоке розуміння власної національної ідентичності як підґрунтя відкритого ставлення та поваги до розмаїття культурного вираження інших [3]. Відтак, для того, щоб сформувати загальнокультурну грамотність учнів, потрібно підготувати компетентного вчителя, який зможе не лише транслювати їм культурологічну інформацію, а й вчитиме сприйняттю й аналізу творів мистецтва, дбатиме про формування ціннісно-світоглядних орієнтирів та естетичних смаків. На нашу думку, забезпечити підготовку такого фахівця можна лише шляхом створення особливого культурологічно орієнтованого середовища в педагогічних закладах вищої освіти, які здійснюють професійну підготовку майбутніх учителів початкової школи.

Короткий огляд публікацій з теми. На сучасному етапі проблема професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи загалом і формування професійних компетентностей у них зокрема перебувають у центрі уваги низки вітчизняних дослідників, як-от: Н. Бібік, В. Бондар, М. Вашуленко, П. Гусак, Н. Кичук, О. Комар, Л. Красюк, О. Матвієнко, О. Мельник, О. Савченко, Л. Сущенко, І. Титаренко, Л. Хоружа, І. Шапошнікова. До проблеми формування культурологічної компетентності майбутніх фахівців звертаються у своїх працях Т. Дорошенко, Н. Колесник, О. Кравченко-Дзондза, О. Овчарук, З. Сирота, Н. Стеценко, Т. Чикалова, О. Шевнюк. Проте варто зазначити, що поза увагою дослідників залишаються подекуди фактори, що впливають на формування зазначеної компетентності, одним із яких є середовище закладу вищої освіти.

Мета статті – проаналізувати особливості створення культурологічно орієнтованого середовища в контексті професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в закладах вищої освіти.

Матеріали й методи. У процесі дослідження використано комплекс емпіричних і теоретичних методів, які забезпечили об'єктивність і достовірність результатів дослідження, зокрема: аналіз освітньо-професійних програм і навчальних планів професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи; вивчення навчальних і робочих програм з нормативних і вибіркових дисциплін циклів загальної і професійно-практичної підготовки, а також зіставлення даних щодо обсягу навчальних дисциплін в різних закладах вищої освіти за різні роки; аналіз наукових публікацій з проблеми дослідження; спостереження за освітнім процесом, аналіз документації з педагогічної практики й науково-дослідницької діяльності студентів, інтерв'ювання викладачів і студентів; узагальнення й систематизація отриманих матеріалів.

Результати та дискусія. Одним із основних факторів, що впливає на формування культурологічно орієнтованого середовища в закладах вищої освіти, є зміст освітнього процесу, який можна схарактеризувати як структуру, зміст і обсяг навчальної інформації, засвоєння якої дає можливість здобути освіту і певну кваліфікацію [6]; зумовлену потребами суспільства систему знань, умінь і навичок особи, її професійних, світоглядних і громадських якостей, що має бути сформована у процесі навчання з огляду на перспективи розвитку суспільства, науки, техніки, технологій, культури, мистецтва [1]

У контексті євроінтеграції змістовий аспект професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи спрямований, насамперед, на впровадження нових підходів до формування змісту й організації навчання, а саме:

– дотримання європейських вимог щодо складання навчальних планів підготовки бакалаврів і магістрів з визначеним варіативним компонентом для вдосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи;

– реалізацію «вільної траєкторії» освітньої діяльності студента під час опанування навчальних дисциплін;

– урахування побажань студента щодо формування змістової і кредитної частин індивідуального навчального плану;

– забезпечення високого рівня практичної підготовки майбутнього фахівця тощо [1; 2; 7].

Аналіз освітньо-професійних програм закладів вищої освіти, що здійснюють професійну підготовку майбутніх учителів початкової школи (Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Одеського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка) дав змогу схарактеризувати особливості реалізації змістових аспектів професійної підготовки майбутніх педагогів початкових класів у руслі євроінтеграційних процесів.

Аналіз нормативних дисциплін циклу загальної підготовки дав підстави для висновку, що особливу роль у цьому процесі відіграють такі предмети, як «Історія української та зарубіжної культури», «Мистецтвознавство», «Культурологія», «Етика», «Естетика», «Українознавство» тощо. Опанування студентами історії культури передбачає, насамперед, комплексне вивчення різних її сфер – історії різних видів мистецтва, науки й техніки, побуту, освіти, суспільної думки, фольклору й літератури. Ці узагальнювальні дисципліни передбачають розгляд культури як цілісної системи в єдності і взаємодії всіх її сфер. Опанування зазначених курсів дає змогу студентам пізнати й виявити закономірності розвитку людського суспільства в цілому [5]. Це особливо важливо в сучасних умовах, оскільки в умовах докорінної трансформації українського суспільства, перегляду світоглядних орієнтирів активізувалася небезпека виникнення духовного вакууму. Руйнування традиційного світоглядного комплексу призвело до морально-етичної дезорієнтації суспільства, відчуття розпаду звичних ціннісних норм і загалом до трансформації соціокультурного змісту буття сучасної людини. Заповнити цей вакуум, наповнити його конструктивним змістом може тільки долучення до культурних цінностей, які створило людство протягом своєї багатовікової історії.

На формування культурологічно орієнтованого середовища безпосередньо впливають і такі навчальні дисципліни, як «Українська мова (за професійним спрямуванням)» та «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)», оскільки в процесі опанування цих курсів формується здатність і готовність до діалогу культур, що ґрунтуються на комплексі засвоєних лінгвістичних знань, умінь і навичок з рідної та іноземної мов, знання сучасної соціокультурної системи Батьківщини та країни, мова якої вивчається, а також історичних умов, що впливали на їх становлення. Окрім того, формуються країнознавчі знання і вміння здійснювати зіставний аналіз рідної та іноземної культур. Варто наголосити на важливості таких навчальних дисциплін, як історія України, політологія, соціологія, релігієзнавство тощо, оскільки вони дають змогу ознайомитись із широким історичним, суспільним, релігійним контекстами культурних явищ і процесів, сформувати вміння коментувати мистецькі фе-

номени, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями.

Культурологічний принцип реалізується і в контексті опанування майбутніми вчителями початкової школи української та світової літератури в межах дисципліни «Дитяча література», яка передбачає висвітлення зв'язків літератури з міфологією, фольклором, культурними традиціями різних народів і національностей. Ці зв'язки складають основу культурологічної лінії та потребують підбору відповідного текстового та ілюстративного матеріалу. М. Стахів зазначає, що культурологічна інформація, яка міститься в структурі літературно-художнього твору, передбачає використання таких методичних прийомів: культурологічний коментар чи культурологічна довідка, культурологічна характеристика літературного образу, постановка проблемних запитань, за допомогою яких культурологічний матеріал пов'язують із аналізом твору, культурологічний аналіз, побудований на зіставленні художнього тексту з першоджерелом [8].

Варто зазначити, що упродовж попередніх років спостерігається тенденція щодо зменшення кількості навчальних дисциплін і аудиторних годин, що відводяться на їх вивчення, зокрема в чинних освітньо-професійних програмах і планах зафіксовано такі обсяги, як-от: «Музичне мистецтво з методикою навчання»: загалом 90 годин (лекції – 16 год., практичні – 32 год., самостійна робота – 42 год.); «Основи хореографії з методикою навчання»: загалом 54 години (практичні – 18 год., самостійна робота – 36 год.); «Основи сценічного та екранного мистецтва»: загалом 54 години (лекції – 12 год., практичні – 14 год., самостійна робота – 28 год.). Для порівняння наводимо дані з навчальних планів у 2015-2016 н. р.: «Музичне мистецтво з методикою навчання»: загалом 60 годин (лекції – 12 год., практичні – 28 год., самостійна робота – 20 год.); «Основи хореографії з методикою навчання»: загалом 90 год. (лекції – 14 год., практичні – 16 год., самостійна робота – 60 год.); «Основи сценічного та екранного мистецтва»: загалом 90 год. (лекції – 14, практичні – 16, самостійна робота – 60 годин).

Зазначені процеси негативно позначаються на реалізації культурологічної складової професійної підготовки майбутніх педагогів, оскільки викладачі змушені виносити окремі теми на самостійне опрацювання студентів, які подекуди відчують труднощі, адже ці теми мають комплексний характер і потребують широкої обізнаності стосовно різних явищ і процесів. Водночас до порушення системності й послідовності отримання знань студентами призводить і періодичне вилучення чи введення окремих спеціальних курсів до освітнього процесу.

Розв'язати указану проблему частково можна за рахунок розроблення вибіркового навчального дисциплін. Вони дають змогу в поглибленій, розгорнутій формі озброювати студентів тими знаннями і вміннями, які потрібні для ефективної професійної діяльності майбутнього фахівця, але не входять до обов'язкової, інваріантної частини змісту вищої освіти. О. Кравченко-Дзондза наголошує, що кожна навчальна дисципліна має інформаційні, соціальні та технологічні властивості. При цьому інформаційний аспект охоплює зміст навчального предмета, соціаль-

ний – суб'єкти навчальної діяльності, а технологічний – форми, методи, засоби, прийоми розгортання освітньої діяльності суб'єктів на основі інформаційного аспекту [4]. Для формування культурологічно орієнтованого середовища доцільно вводити вибіркові навчальні курси, як-от: «Історія театру», «Основи української народної хореографії», «Історія українського кіномистецтва» тощо.

Водночас, Т. Дорошенко наголошує, що відсутність взаємозв'язків між предметами мистецького циклу в системі підготовки майбутнього фахівця заважає формуванню цілісного уявлення про соціокультурні смисли художньо-педагогічної діяльності. Предметне роз'єднання стає однією з причин «мозаїчності» фахової підготовки майбутніх учителів у той час, коли явно переважають інтегративні тенденції в освіті [2]. Ця думка є суголосною ідеї З. Сироти, яка доводить, що підготовка майбутнього вчителя початкової школи може будуватися ефективно на основі взаємодії різних видів мистецтва за умови поєднання інформаційної й творчої функцій навчання з домінантою музичного мистецтва, створення предметно-розвивального середовища, враховуючи суб'єкт-суб'єктну взаємодію його учасників, що переорієнтовує його на гнучке стимулювання музичної діяльності учнів з елементами творчої самостійності в контексті парадигми інтегративного підходу до освіти молодших школярів [7, с. 5-7]. Ці думки є засадничими для проектування культурологічно орієнтованого середовища в закладах вищої освіти.

Аналіз наукових праць і досвід практичної діяльності дає підстави для висновку, що інтеграції культурологічних знань, умінь і навичок студентів можна досягнути шляхом організації проектної інтерактивної роботи. М. Стахів зазначає, що зміст кожного такого проекту базується не на вивченні окремих тем чи опануванні готової інформації, а на обговоренні актуальних педагогічних та культурологічних проблем, цікавих для майбутнього фахівця [8]. Це можуть бути інтегровані проекти в межах самостійної роботи студентів чи результат виконання індивідуальних науководослідницьких завдань. Зокрема пропонуємо такі варіанти проектів, як-от: «Одяг рідного краю», що передбачає встановлення міжпредметних зв'язків історії України, сучасної української літературної мови з образотворчим мистецтвом і природознавством). Завданням є не лише схарактеризувати різноманіття одягу, а й простежити його генезу, історичні, природні, суспільні та господарські фактори, що вплинули на його формування, наприклад, чому для мешканців Карпат є традиційним вовняний одяг яскраво-барвистих кольорів; звідки походять назви окремих предметів одягу; яке їхнє функціональне й символічне значення. Така робота не лише дає змогу дослідити особливості соціокультури різних регіонів, а й сприяє розширенню світогляду студентів, розвитку в них логічного мислення, удосконаленню зв'язного мовлення.

Ще одним варіантом подібного проекту може бути «Фольклор рідного краю», мета якого полягає у вивченні особливостей пісень, прислів'їв, приказок певного регіону в контексті календарної чи родинної обрядовості, а також декоративно-прикладного мистец-

тва. Це передбачає встановлення міжпредметних зв'язків між історією, сучасною українською літературною мовою, дитячою літературою, художньою працею.

Завданнями проекту «Образ учителя в художній літературі», що передбачає реалізацію зв'язків між дитячою літературою, педагогікою, методикою навчання української мови в початковій школі, є систематизація літературно-художніх творів, у яких створено образ учителя в українській літературі, наприклад: Б. Грінченка «Украла», «Дзвінок»; І. Франка «Грицева шкільна наука», «Борис Граб»; С. Васильченка «Талант»; М. Стельмаха «Дума про тебе»; А. Дімарова «Буремна тиша»; І. Драча «Учитель» тощо.

На формування культурологічно орієнтованого середовища впливає і організація науководослідницької роботи, зокрема студентам варто пропонувати інтегровані теми міжпредметного характеру для виконання курсових і кваліфікаційних робіт, а також для виступів на науково-практичних конференціях молодих вчених, засіданнях наукових гуртків і семінарів. Заохоченню студентів до науководослідницької діяльності сприяє проведення студентських олімпіад, конференцій, оглядів-конкурсів дипломних і курсових робіт.

О. Панкратова зазначає, що успішному й ефективному формуванню культурологічно орієнтованого середовища сприятиме залучення студентів до активної творчої діяльності, що стимулює пізнавальний інтерес до вивчення культури; створення на заняттях ситуацій успіху з опорою на міжпредметні зв'язки; допомога і контроль з боку викладача; активізація комунікативної та колективної взаємодії майбутніх вчителів засобами культуровідповідних форм і методів навчання; використання педагогічної та творчої рефлексії [5]. На особливу увагу заслуговує практика залучення студентів до життя факультету чи університету, участі в заходах, організованих студентським самоврядуванням і виховним відділом університету. Для цього викладачі мають знати сфери студентських інтересів, їхній досвід творчої і соціокультурної діяльності (відвідування музичних чи художніх шкіл, танцювальних студій, літературних чи драматичних гуртків). Це може стати основою для формування культурологічної спрямованості майбутніх вчителів початкової школи і поглиблення відповідних знань, умінь і навичок.

Особливо дієвим є вплив на студентів соціокультурного середовища початкової школи під час педагогічної практики, де вони можуть реалізувати себе в ролі вчителя, ознайомитися з педагогічним досвідом, взяти участь у виховній роботі з дітьми, у різних видах позанавчальної діяльності. На формування культурологічно орієнтованого середовища впливає висвітлення результатів практик в університетській пресі; організація виставок і конкурсів на кращі поурочні плани студентів-практикантів; створення відеопрезентацій проведених фрагментів уроків у школі з подальшим обговоренням отриманого досвіду; залучення методистів з метою вчасного й професійного вирішення проблем студентської практики.

Варто констатувати, що тривалість педагогічних практик студентів у закладах освіти не дає змоги пов-

ною мірою реалізувати принцип зв'язку навчання з практичним застосуванням набутих знань та вмінь, а також виконати всі поставлені завдання щодо роботи з полікультурним учнівським колективом. У цьому контексті вважаємо, що варто ширше запозичувати досвід з професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи західно і східноєвропейських країн, де на педагогічну практику відводиться значно більший обсяг часу, а до її організації підходять комплексно з урахуванням вимог майбутніх роботодавців і суспільної ситуації.

Висновки. У основі професійної педагогічної підготовки вчителя початкової школи лежить не лише формування знань про культуру як цілісну систему, культурологічних і професійних умінь і навичок, а й здатності грамотного використання культурної спадщини, готовності майбутнього вчителя через діалог

культур досягти певного рівня самопізнання, ознайомитись із морально-етичними та культурними надбаннями інших народів, оволодіти певним культурознавчим мінімумом, а також потреби у правильній соціально-культурній самоідентифікації людини, утвердженні національної, культурної, соціальної толерантності. Усе зазначене входить до змісту поняття «культурологічна компетентність майбутніх учителів початкової школи», для ефективного формування якої потрібно сформувати особливе культурологічно орієнтоване середовище в закладах вищої освіти, основними шляхами для створення якого є розроблення вибіркокових навчальних дисциплін, організація педагогічної практики і науково-дослідницької діяльності студентів, залучення їх до активної творчої діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волинець К. І. Професійна підготовка майбутнього вчителя початкової школи в умовах неперервності педагогічної освіти в університеті. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5150/1.pdf>. (дата звернення: 20.02.2020).
2. Дорошенко Т. В. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до забезпечення основ музичної освіти учнів у контексті історії та теорії педагогіки: монографія. Чернігів: ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2015. 344 с.
3. Концепція «Нова українська школа»: затв. Рішенням колегії МОН від 27.10.2016. URL: <http://mon.gov.ua/202016/12/05/konczepczya.pdf>. (дата звернення: 10.02.2020).
4. Кравченко-Дзондза О. Е. Компетентнісна парадигма підготовки майбутнього вчителя початкової школи // Молодь і ринок: щомісячний науково-педагогічний журнал. 2017. №10 (153). С. 84–90.
5. Панкратова О. М. Культурологічна компетентність вчителів і її формування. URL: www.pier.ulstu.ru/semnar/archive/29report.dok. (дата звернення: 10.02.2020).
6. Про вищу освіту: закон України № 1556-VII, поточна редакція від 16.01.2020. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. (дата звернення: 08.02.2020).
7. Сирота З. М. Підготовка майбутніх учителів до музично-творчого розвитку учнів початкових класів: автореф. дис. ... канд пед. наук: 13.00.04 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 2005. 20 с.
8. Стахів М. Соціокультурна мобільність як складова професійної компетентності педагога // Молодий вчений. 2017. №3. С. 474-479.

REFERENCES

1. Volynets K. I. Vocational training for future primary school teachers in the context of continuity of teacher education at the university. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5150/1.pdf>.
2. Doroshenko T. V. Vocational training for future primary school teachers to provide the basics of music education for students in the context of history and theory of pedagogy: monograph. Chernihiv: ChNPU im. T. H. Shevchenka, 2015. 344 s.
3. Kontseptsiiia «Nova ukrainska shkola»: zatv. Rishenniam kolehii MON vid 27.10.2016. URL: <http://mon.gov.ua/202016/12/05/konczepczya.pdf>.
4. Kravchenko-Dzondza O. E. Competent paradigm for future primary school teacher preparation // Molod i ryнок: Shchomisiachnyi naukovopedahohichniy zhurnal. 2017. №10 (153). S. 84–90.
5. Pankratova O. M. Cultural competence of teachers and its formation. URL: www.pier.ulstu.ru/semnar/archive/29report.dok.
6. Pro vyshchu osvitu: zakon Ukrainy # 1556-VII, potochna redaktsiia vid 16.01.2020. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. (data zvernennia: 08.02.2020).
7. Syrota Z. M. Preparing future teachers for the musical and creative development of elementary school students: abstract of dissertation of the candidate of pedagogical sciences: 13.00.04 / In-t pedahohiky i psykholohii prof. osvity APN Ukrainy. Kyiv, 2005. 20 s.
8. Stakhiv M. Sociocultural mobility as a component of a teacher's professional competence // Molodyi vchenyi. 2017. №3. S. 474-479.

The Special Aspects of Creating a Culturally-Oriented Environment in the Context of Future Primary School Teachers' Professional Training

N. Hrechanyk

The author addresses the peculiarities of creating a culturally-oriented environment in higher education institutions that provide vocational training for elementary school teachers. In particular, it studies the content aspects of future teachers' vocational training, the importance of individual disciplines for shaping the culturally-oriented environment, as well as the place and role of pedagogical practices, research activities in this process. The author emphasizes the necessity of involving students in active creative activities in the course of educational work of the higher educational institution, and also shows the importance of the integrated educational projects for the formation of the meaningful cultural knowledge.

Keywords: future teachers of primary school, culturally-oriented environment, vocational training, higher educational institutions, academic disciplines.